

UOT 37.015.3

KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRDƏ QAVRAMANIN MƏNİMSƏMƏ PROSESİNƏ TƏSİRİ

Emilya İlqar qızı Nəsimova*Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı***ORCID:** 0009-0005-7482-5499**E-mail:** psy.emilyanasibova@gmail.com

Açar sözlər: qavrama, məktəb mühitinə adaptasiya, fərdi fərqlər, yaş xüsusiyyətləri, psixoloji xüsusiyyətlər, mənimsəmə, diqqət

Ключевые слова: восприятие, адаптация к школьной среде, индивидуальные различия, возрастные особенности, психологические особенности, растрапа, внимание

Key words: perception, adaptation to the school environment, individual differences, age characteristics, psychological characteristics, appropriation, attention

Kiçik məktəblilərin psixoloji xüsusiyyətlərində diqqət yetirilməli əsas məqamlardan biri də təlim materialının qavranılmasıdır. Kiçik yaşlı məktəblilərin qavrayış xüsusiyyətləri onların yaş, inkişaf mərhələləri ilə, psixoloji xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Bu xüsusiyyətlər məktəblilərin təlim materialını necə qavradığını, məktəb mühitində necə inkişaf etdiklərini tədqiq etmək üçün əhəmiyyətlidir. Təlim materialının uşaqların psixoloji xüsusiyyətlərinə, yaş xüsusiyyətlərinə uyğun olması onların materialı daha yaxşı qavramasına kömək edir. Bu məqamda fərdi fərqlərə diqqət yetirmək lazım gəlir. Müəllimlər hər bir uşağın özünəməxsus xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq dərsi tədris etməlidir. Təlim materialının səmərəli qavranılmasının təlimin keyfiyyətinin yüksəlməsində böyük rolu vardır. “Məktəblinin öyrənmə prosesi sanki bir alimin yeni həqiqəti kəşf etməsinə bənzəyir. Əlbəttə, şagirdin kəşf etdiyi bilgi elm üçün yenilik olmasa da, onun öz dünyasında bu, ilk dəfə qarşılaşdığı və anlam verə bildiyi bir hadisədir.” (1, s.56)

Qavrama tanınma və müşahidə kimi fəaliyyətləri özündə ehtiva edən hisslər vasitəsi ilə cisimlərdən, münasibətlərdən və hadisələrdən xəbərdar olmaq prosesi və ya prosesin nəticəsidir. Qavrayış cisim və ya hadisələrin bilavasitə bizə yansımalarıdır. Qavrayış təlim prosesində böyük əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, təlim materialı yaxşı qavranılmalıdır ki, uzun müddət yadda qala bilsin. Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, təlim materiallarının səmərəli qavranılması və yadda saxlanması bir sıra amillərdən asılıdır. Bu amillərdən biri də fərdi fərqlərdir.

“Qavrayış sadəcə duyğu signallarının passiv qəbulu deyil, hipotez yoxlaması və interpretasiyanı əhatə edən aktiv bir prosesdir.” (2, s.189) Qavrayış prosesində ortaya çıxan təhlil və tərkib prosesləri həm təlim materialının tam qavranılmasına və bilavasitə yadda salınmasına, həm də yaxşı başa düşülməsinə kömək edir. Aparılmış təcrübələrin nəticələrindən aydın olur ki, bəzi şagirdlər təlim materialının məzmununu tam şəkildə qavrayır və yaxud şagirdlərdə mətnlərdə göstərilmiş müəyyən bir hadisə haqqında ümumi bir fikir formalaşdığı üçün onu daha yaxşı təhlil edə bilirlər. Bu cəhətdən şagirdlər arasında bəzi fərdi fərqlər ortaya çıxır.

Oxunan mətnin tam və dürüst qavranılması üçün onun məzmununu əhatə edən hadisələri fikrən bir-birindən ayıraraq, ayrı-ayrı hadisələri birləşdirərək qavramaq lazımdır. “Qavrayış, bir hadisə ilə əlaqədar gələn məlumatların beyində şərh edilməsi prosesidir. İnsanlar bu prosesi

fərdi təcrübələrinə əsaslanaraq həyata keçirirlər.” (3, s.47)

Araşdırmalar zamanı şagirdlərdə müşahidə edilən xüsusiyyətlərdən aydın olur ki, qavrayış zamanı təhlil və tərkib proseslərinin mükəmməl olması, bir tərəfdən materialın tam və dürüst qavranılmasına, şagirdin biliyinin davamlılığına, digər tərəfdən isə yaxşı mənimsənilməyə səbəb olur. Bir şagirdi digərindən fərqləndirən digər fərqlərə də nəzər salaq. Qavrayışda bu fərq özünü şagirdin danışığında, onun söz və cümlələri arasındakı əlaqəsində, fikirlərinin ardıcılığında və sairədə göstərir. “Qavrayış zamanı xüsusi məqsədlər ümumi məqsədlərlə əlaqələndirilsə, bu bir tərəfdən materialın məzmununun açılmasına, digər tərəfdən isə onun şagird tərəfindən səmərəli qavranılmasına kömək edir.” (4, s.50)

Şagirdlərin emosional vəziyyəti və müəllimlə əlaqələri də qavrama prosesinə təsir göstərir. (5, s.337) Müəllim dərsi elə təşkil etməlidir ki, şagirdin diqqəti dərəcə cəmlənsin. Fəal diqqət şagirdin dərş prosesinə fəal şəkildə yönəlməsindən, şagirdin şüurlu fəaliyyətinin təlim prosesində qarşıya qoyulmuş vəzifəyə fokuslanmasından ibarət olmalıdır. Dərş zamanı şagirdlərin diqqətinin dərşdə olmasına və təlim materialının tam qavranılmasına nail olmaq üçün müəllim, öz nitqinin aydın, ardıcıl və şagirdlərin anlayacağı şəkildə olmasına xüsusi diqqət yetirməlidir. Bu halda təlim materialı şagirdlər tərəfindən həm tez, tam, aydın və düzgün qavranılacaqdır, həm də uzun müddət yadda qalacaqdır.

Materialın səmərəli qavranılması, həm də təlim materialının xarakterindən asılıdır. Aydındır ki, material asan, aydın məzmunlu olduqda tez, lakin mücərrəd, mürəkkəb məzmunlu olduqda isə uşaqlar tərəfindən həm gec, həm səthi, həm də yarımcıq qavranılır. Belə olan halda materialın yadasalınması çətinləşir. Qavrama prosesində nitq (ikinci signal sistemi) tam şəkildə iştirak etmirsə, materialın qavranılması məhsuldar yox, səthi, qarışıq, systemsiz olur. Fikirlər arasında məntiqi əlaqə, ardıcılıq və məqsəduyğunluq pozulur. Bu halda öyrənilən biliklər davamsız olur, öyrənilən material yaxşı yadda qalmır.

Təcrübə nəticəsində müəyyən olur ki, təlim materialının səmərəli qavranılması eyni zamanda şagirdin qavrama sürətindən asılıdır. Təbiidir ki, bir materialı bütün şagirdlərin hamısı eyni sürətlə oxuyub qavramır və yadda saxlaya bilmir. Şagirdlərdən bəziləri oxuma sürətindən asılı olaraq materialı çox sürətlə qavrayırlar. Buna görə də materialdan qavranılmış hissələr arasında həm fikir ardıcılığı pozulur, həm də konkret məzmun olmur. Şagird öyrəndiyi materialları yada salmaqda çətinlik çəkir. Bəzi şagirdlər isə materialı sürətlə qavrasalar da, qavranılmış hissələr arasında həm konkret məzmun və fikir ardıcılığı olur, həm də onların öyrəndiyi məlumatların yadasalınması sürətlə cərəyan edir. Şagirdlər arasında qavrama cəhətdən müşahidə edilən fərdi fərqlər təlim materialının fərqli şəkildə mənimsənilməsinə səbəb olur. Şagirdlərin hamısı eyni oxu sürəti vərdişinə malik olmurlar. Buna görə də şagirdlər arasında müşahidə olunan fərq öz əksini həm də müəllimin oxu sürətində tapır. Müəllimin iş sürəti şagirdlərin qavrayışlarının səmərəliliyinə təsir göstərən əsas amillərdən biri hesab olunur.

Təcrübələr göstərir ki, şagirdlərin dərş materialını qavramaları oxu sürətlərindən asılı olaraq aşağıdakı qruplara bölünür: a) mətni tam qavrayanlar b) mətni qismən qavrayanlar və c) mətni heç qavramayanlar. Təlim materialını tam qavrayanlar mətni əhatəli şəkildə qavramış olan şagirdlərdir. Qismən qavrayan şagirdlər isə bütün mətni deyil, onun fərqli hissələrinin mənasını səhv, yaxud da düzgün qavrayan şagirdlərdirlər. Mətni heç qavraya bilməyən şagirdlər isə nə mətnin məzmununu, nə də ayrı-ayrı cümlə və fikirləri qavraya bilmirlər. Müəllimlər qeyd olunan oxu sürətindən fərqli olaraq müvafiq mümarisələr və çalışmalardan istifadə edərək əlverişli

oxu sürəti müəyyənləşdirməli, sinifdə bütün şagirdlərin eyni oxu sürətinə yiyələnməsinə çalışmalıdır. Təlim materialının diqqətlə qavranılmasına və dərhal xatırlanmasına təsir edən amillər yuxarıda göstərilənlərlə məhdudlaşa bilməz. Təlim prosesində qavrayışın səmərəli təşkili üçün həm şagirdlər arasındakı fərdi fərqləri nəzərə almaq, həm də qavrayışın bütün qanunauyğunluqlarına istinad etmək lazımdır.

Problemin aktuallığı. Qavramanın mənimsəmə prosesinə təsirinin öyrənilməsi, şagirdlərin psixoloji xüsusiyyətləri və nevropsixoloji faktorlarla əlaqəli şəkildə araşdırıldıqda, tədris prosesində innovativ və interaktiv metodların tətbiqinə elmi əsas yaradır. Bu tədqiqat mövzusu, həm pedaqoqlar, həm də psixoloqlar üçün əhəmiyyətli olmaqla yanaşı, effektiv təhsil strategiyalarının hazırlanmasına və erkən yaş dövründə kognitiv inkişafın stimullaşdırılmasına xidmət edir.

Problemin elmi yeniliyi. Kiçik yaşlı məktəblilərdə qavramanın mənimsəmə prosesinə təsirinin tədqiqi müasir pedaqoji və psixoloji araşdırmalar üçün aktual məsələlərdən biridir. Bu məqalənin elmi yeniliyi, qavrama və mənimsəmə arasındakı qarşılıqlı əlaqənin nevropsixoloji və kognitiv yanaşmalar kontekstində təhlil olunması, həmçinin bu əlaqənin təlim nəticələrinə təsirinin empirik əsaslarla araşdırılması ilə bağlıdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Kiçik yaşlı məktəblilərdə qavramanın mənimsəmə prosesinə təsirinin araşdırılması pedaqoji və psixoloji sahədə geniş praktik əhəmiyyətə malikdir. Bu tədqiqatın nəticələri tədris prosesinin daha effektiv təşkili, təhsil proqramlarının fərdi yanaşmalara əsasən optimallaşdırılması və şagirdlərin idrak potensialının artırılması baxımından mühüm rol oynayır. Məqalədə əldə edilən elmi nəticələr ibtidai sinif müəllimləri, məktəb psixoloqları və valideynlər üçün əhəmiyyətli ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Əlizadə, Ə.Ə., Əzimov Q.E., Quliyev E.M. Məktəblinin psixologiyası. Bakı: Renessans-A. 2015. 114 s.
2. Richard, L.G. Eye and Brain: The Psychology of Seeing. Weidenfeld & Nicolson, 1966, 256 s.
3. Neisser, U. Cognition and reality: Principles and implications of cognitive psychology. San Francisco: W. H. Freeman and Company. 1976, 235 s.
4. Fərəcov, İ.A. Azərbaycan məktəbi. Bakı, 1964.
5. Pekrun, R. *The Control-Value Theory of Achievement Emotions: An Integrative Approach to Emotions in Education*. Educational Psychology Review, 2006, s. 315-341.

Е.И. Насибова

Влияние восприятия на процесс усвоения у младших школьников

Резюме

В данной статье теоретически и эмпирически рассматривается влияние восприятия на овладение детьми младшего школьного возраста. Целью является углубление развития перцептивных и ассимилятивных способностей детей в раннем возрасте и связь этих

процессов со стратегиями и методами обучения. В исследовании анализируется взаимодействие особенностей познавательной деятельности детей и восприятия учебных материалов.

E.İ. Nasibova

**Influence of perception on the process of assimilation in younger schoolchildren
Summary**

This article theoretically and empirically investigates the impact of perception on the acquisition process in young schoolchildren. The aim is to deepen the development of children's perception and acquisition abilities at an early age, and the relationship of these processes with teaching strategies and methods. The study analyzes the interaction between the characteristics of children's cognitive activity and the acquisition of educational materials.

Redaksiyaya daxil olub: 21.04.2025